

Om tolerans och intolerans

– eller den genuina toleransens kristna resonansbotten¹

Kjell O. Lejon

Rektor vid Johannelunds Teologiska Högskola
 Professor i religionsvetenskap vid Linköpings Universitet
kjell.lejon@johannelund.nu

Tolerans har blivit ett modeord i västvärlden. Få känner emellertid till ordets bakgrund, det vill säga de bakomliggande tankarna och deras historiska rötter. Förmodligen därför är det så märkligt få som kopplar samman västerlandets kristna kulturarv med just toleransbegreppet.

Tvärtom har inte sällan detta arv under senare tid pekats ut som en av världshistoriens främsta bärare av intolerans. Många visar tämligen oreflekterat på historiska företeelser, som korståg, inkquisition och kolonialism. Det har man naturligtvis rätt att göra, även om djupare historisk kunskap och kritisk reflektion rörande dessa händelser saknas. Problemet är att man samtidigt ofta förtiger eller förtränger något vi tycks ta helt för självklart, nämligen att vi lever i en tradition i vilken de har möjlighet att yttra sig fritt.

Det är nämligen ingen slump att det är i samhällen med judisk-kristen tradition de har möjlighet att fritt uttrycka sig och skriva sina debattinlägg. I de judisk-kristna samhällena finns möjligheter att kritiskt granska och bedöma såväl individer, händelser som utvecklingslinjer, religioner och traditioner, detta alltså i samhällen med djupa och långtverkande rötter i just den tradition de själva som mest kritiserar

för att vara intolerant.

Kristendomsbildens förvrängs medvetet, och i en del kretsar verkar det närmast uppfattas som kontradiktoriskt att värna om tolerans samtidigt som man förespråkar en klassisk kristendomssyn. Ofta tycks uppfattningarna ha sin grund dels i att rötterna till toleransbegreppet klippts av eller att vissa grundläggande idétraditioner negligerats, dels i en förvrängd och vanställd kristendomsbild.

Vi ser onekligen en kraftfull nedmontering av traditionella judisk-kristna värderingar i det svenska samhället utifrån en sekulär ideologisk ståndpunkt med påföljande sekulär-liberal relativism, vilket i sin tur fått konsekvenser som bland annat visat sig i ökad social och psykisk ohälsa. Vi ser också en rad tecken på en typ av växande monolitism, en typ av "åsiktstyranni", ironiskt nog, mitt i en tilltagande "pluralism". Det gäller att hålla med om den nya "toleranta" majoritetens åsikter. Annars kan man råka illa ut.

De så kallade tolerantas intolerans visar sig på en rad olika sätt och de brukar ett flertal metoder för att nå sina mål. Men den sunda kritiken av den intoleranta toleransen måste fortgå. Den toleranta elitens intolerans måste belysas för att

samhällsklimatet skall kunna bevaras sunt.

Det kan kanske tyckas ironiskt att toleransen i många kristendomskritiska kretsar ofta har mycket klara gränser. Många säger sig utifrån filosofisk eller praktisk relativistisk grundsyn kunna tolerera allt, men tolererar samtidigt själva inte dem som inte tolererar allt, särskilt om dessa vedersakare framför argument hämtade från den kristna historien, eller ännu värre, från Bibeln själv. Trots ”gränslösheten” återfinns alltså skarpa men subjektivt präglade gränstragningar. Toleransens gränser dras på nytt, och ofta förväxlas tolerans med acceptans.

Därför är det hög tid att tydligt peka på de judisk-kristna rötter som så positivt påverkar västerlandets utveckling, också när det gäller toleransbegreppet. Det är i den judisk-kristna tradition, inte i någon annan, som den moderna demokratin tagit form och mänskliga rättigheter utformats och anammats. Det har skett tack vare en judisk-kristen bas, inte till följd av att man lämnat det judisk-kristna arvet bakom sig.

Positiva källflöden

I det judisk-kristna arvet finns alltså flera positiva källflöden till toleransdebatten. Ett är föreställningen att det finns en Skapare som skapat människan till sin avbild. Denna innefattar uppfattningen om *alla människors lika värde*, det vill säga att *alla* har ett värde och att alla har samma värde. I förlängningen innebär detta att varje människa bör behandlas med respekt och medmänsklighet, oavsett vem hon är, varifrån hon kommer eller hur hon ser ut.

En annan viktig tanke som kan härledas till skapelseberättelsen, men som exempelvis också återfinns hos Paulus, är att en *naturlig lag* är nerlagd i människan.

Ytterligare ett källflöde härrör från idén om *etisk monoteism*. Det handlar om att den till Guds avbild skapade människan också tilldelats ett personligt, individuellt, ansvar för sitt liv. Hon har en rationell och moralisk kapacitet.

Ett fjärde område där den judiska eller gammaltestamentliga traditionen bidragit till den moderna tankeutvecklingen om tolerans är dess *profetiska* ådra, den ådra av ”profetisk kritik” som är synlig genom stora delar av den gammaltestamentliga historien.

Ett femte bidrag från den judiska eller gammaltestamentliga traditionen är den *uppenbarade lagen*, formulerad i Tio Guds bud. Tanken är uppenbarligen att var och en skall kunna leva utan fruktan att bli mördad, att bli bestulen, baktalad, eller sviken, etc. Det fjärde till och med det tionde budordet, som handlar om relationen mellan människa och människa, ger sammantaget uttryck för en hållning som innebär en grundläggande respekt för medmänniskan och har i stora drag bildat ett fundament för västerländsk lagstiftning. I denna har alltså toleranstanken kodifierats.

Sedan finns naturligtvis en rad tillflöden från Nya testamentet. Generellt bör man understryka det starka *universella drag* som är högst centralt i den kristna tron. Tron var och är inte en tro avsedd för en utvald grupp, ett folkslag eller en ras. Kristendomen är i denna fundamentala mening *inklusive, radikal och gränsöverskridande*. Den skilde sig därmed från en rad andra religioner och sekter i det romerska riket, eller för den delen från platonisk eller aristotelisk samhällssyn.

När det gäller Jesu undervisning kan man exempelvis betona att toleransen inte innebar ett borttagande av regler. Den var inte gränslös i denna mening. Tvärtom. Reglerna för livet fick en meningsfull

belysning och kunde uppfattas som angelägna att följa under livsvandringens gång just därför att de var meningsfulla och positivt livsstrukturerande. De var hjälpmedel, inte påtvingade restriktioner.

Den radikalt inklusiva livshållningen när det gäller förhållandet till medmänniskan, även om hon står utanför samhället, utesluter alltså inte en exklusiv hållning i förhållande till etiska frågor eller lärofrågor. Om en hållning bygger på falska premisser kan dessa inte bejakas, inte heller de slutsatser man drar av dem. Om en handling är moraliskt felaktig är den det *de facto*, även om jag försöker förneka detta. Sanningen är avslöjande men också uppfodrande. Sanning och en sund tolerans är interrelaterade. Samtidigt som en sund intolerans kan vara livsbejakande, kan en tolerans utan sanning i långa loppet vara destruktiv. Så är naturligtvis även inhuman intolerans, där inte människan placeras först, utan i stället den dömande lagens bokstav.

Det bibliska tankegodset är rikt och tankeväckande i frågor om tolerans. Det har (i viss mån tillsammans med grekiskt tänkande) bildat grunden för den västerländska demokratiska utvecklingen. För att en sund toleransdebatt skall kunna hållas vid liv och förhoppningsvis även vitaliseras måste detta tankegods hållas levande. För det genuint toleranta samhällets skull.

När toleransbegreppet förvanskas

Det finns goda principer att utgå ifrån vid en diskussion kring toleransbegreppet och tillämpningen av tolerans i ett modernt samhälle. Men att flagranta missbruk skett och sker är tydligt. Alltför ofta har detta medvetna eller omedvetna missbruk visat sig i en starkt uttalad intolerans mot kritiker av det för tillfället politiskt korrekta, och denna intolerans har

tragiskt nog drivits i toleransens namn. Men det finns ingen anledning att längre låta de sekulära krafterna i en missbrukad tolkningsfrihet förvanska toleransbegreppet och därmed sammankopplade begrepp som mångfald och pluralism. En tolerans där meningsmotståndare svartmålas och sakliga argument ignoreras därför att de formuleras av för etablissemanget misshagliga personer är nämligen ingenting annat än intolerans.

I *Tyckandets tyranni* (BV-Förlag 2010, rec. i SPT 9/2011) tar jag upp en rad exempel på missbruk eller förvrängningar av toleranstillämpningen i det svenska samhället, samtidigt som jag i någon mån också försöker förklara hur vi hamnat i en utvecklingsprocess av utökat missbruk av det klassiska toleransbegreppet.

De sekulära krafterna inom politiken driver alltså sin egen sekulära agenda bakom fraser om tolerans och pluralism. Deras tolkning av dessa positiva ord har nu så starkt etablerat sig i svenskt medvetande att den ursprungliga innebörden gått förlorad. *Intoleransen* ses som naturlig och självklar, i *toleransens* namn.

Den politiskt-kyrkliga monopolismen från en gången tid med dess enhetstänkande, har bytts ut mot ett nytt tvång, denna gång utövat av sekulära krafter med subjektivistiskt och relativistiskt tänkande. Tolerans och pluralism har, som nyss konstaterades, blivit nyckelord men med en förvriden mening. Än värre. Under den gamla monopolismens tid fanns det nämligen en självklar grundsyn att även de ledande stod under moralisk bedömning från en yttre objektiv etisk mall. De var ansvariga inför Gud och skulle en gång avkrävas räkenskap. Denna syn på moraliskt ansvar finns av lätt insedda skäl inte i den moderna sekulära tappningen av monopolism.

Vi har alltså hamnat i ett läge där det

gamla toleransbegreppet fått nya betydelser av sekulär-humanistisk art. De står numera för något annat än de tidigare gjorde. Den sekulära eliten har ägnat sig åt att manipulera traditionella värderingar och tankemönster genom att kontinuerligt bruka de gamla positivt laddade orden för att driva igenom en ny agenda utifrån subjektiv relativism. Vi ser därför en mentalitetsförändring med starkt underliggande tendenser till intolerans mot allt traditionellt, inte minst traditionellt kristna uppfattningar och värderingar.

Parallellt har det sociala trycket hårdnat eftersom tolerans i den sekulära betydelsen har blivit likalydande med en acceptans av den sekulära agendan. Det gäller hur vi skall uppfatta abortfrågan, hur vi skall se på äktenskapet eller på andra religioner. Situationen är mycket problematisk och vårt uppdrag måste vara att skärskåda ”spelet”, visa på sakargument och i allt söka intellektuell redlighet. Med den sunda toleransen för ögonen.

Vägar mot en sund toleranstillämpning

För att meningsfullt kunna tala om grundläggande och vägledande toleransprinciper, och för att förstå varför de är så viktiga för vår mänskliga samlevnad, måste vi ha lyft oss ut ur relativismens och subjektivismens åsiktsgungfly. Vi måste ha insett att tolerans inte innebär att vi måste tycka att allt är lika rätt, utan att det finns rätt och fel, att det finns fundamentala etiska principer för umgänget människor emellan. Vi bör även ha förstått att om dessa principer följs kan det resultera i att det mänskliga livet överlag kan präglas av åtminstone elementär respekt, ömsesidighet och medmännisklighet. Om de inte efterlevs blir resultatet lätt det motsatta och varje dialog kring moraliska värden meningslös.

Man måste vidare ha förstått att en

människa *är* mer än vad hon *gör*. Människovärdet ligger djupare än handlingarna eller bristen på handlingar. Utan denna senare grundläggande insikt blir det svårt att förstå att kritik av ett visst beteende inte samtidigt nedvärderar personens människovärde eller utgör ett försök att strypa åsikt friheten eller förneka några grundläggande mänskliga rättigheter.

Toleransbegreppet existerar inte i ett etiskt vakuum. Det finns ingen sekulär neutral position i moraliska frågor. Även moralisk indifferens, baserad på relativistiskt tänkande, är en tydlig moralisk hållning. Att inte ta ställning, eller att inte bry sig, kan i förstone verka tolerant, men kan i själva verket lätt leda till moralisk och mänsklig misär.

På vägen framåt vill jag peka på några principer som kan vara värda att reflektera över. En *första* grundläggande princip för en sann tolerans menar jag är att jag kan acceptera och respektera dem som tycker och handlar på ett sätt som jag själv inte anser vara rätt eller korrekt. En sund tolerans handlar alltså *inte* om att jag måste *acceptera* allt som andra gör eller säger som rätt eller korrekt. Definitivt *inte* heller att jag uttryckligen eller av socialt tryck måste *bekräfta* att andras uppfattningar eller handlande är rätta eller korrekta, eller har samma värde. Inte heller att jag skall behöva visa *uppskattning* för andras beteenden för att undvika att anses vara intolerant. Om en grupp eller ett samhälle kräver total acceptans, bekräftelse eller uppskattning för vissa politiskt korrekta uppfattningar är det i en mycket grundläggande mening inte tolerans man eftersträvar, utan en politisk åsiktskonformism.

En sund tolerans innebär att man med ömsesidig respekt och medmännisklighet kan samtala, debattera, kritisera och även leva tillsammans med dem som inte delar

ens egna åsikter. Det innebär att man får ”stå ut med” varandra, vilket återigen är precis vad ordet tolerans innebär (latinets *tolerare* betyder just ”stå ut med” eller ”uthärda”).

En andra princip, som måste kopplas till den första, är att det trots allt finns gränser för det acceptabla. Detta är, som Karl Popper uttrycker saken, toleransens paradox. Det finns nämligen moraliska grundvalar som måste begränsa handlingsfriheten. Det gäller framför allt respekten för andras liv och egendom i vidare mening. Det är fel att mörda eller dräpa en annan människa men också att köra rattfull, att förstöra eller stjäla andras egendom, att baktala eller förråda. Det är på samma sätt fel att inte ingripa om ett barn håller på att drunkna, eller att av missriktad generositet ge en tillfälligt nykter alkoholist en flaska vodka i födelsedagspresent, etc. Toleransbegreppet existerar alltså inte i ett etiskt vakuum, utan är i högsta grad insatt i ett sammanhang, i en moralisk-etisk kontext byggt på en judisk-kristen grund. Toleransbegreppet är där kopplat just till de grundläggande moraliska värderingarna som värnar människolivet, hänsyn och respekt för medmänniskan och hennes egendom, hälsa och långsiktiga välbefinnande, inte till något slags tolerans på subjektivismens grund. Det betyder alltså att ett sunt och kritiskt toleransbegrepp står i den goda statens tjänst, såväl i positiv mening (genom att garantera frihet, värna respekt, etc.) som i negativ bemärkelse (genom att inte tolerera det oacceptabla, t.ex. det som skadar eller missbrukar medmänniskan, etc.).

Frihet och utveckling

När det gäller den positiva bemärkelsen bör det även framhållas att en sund tolerans ger de enskilda medborgarna frihet att välja och utvecklas, att kunna tänka

och tala fritt och äga och förvalta sin privata egendom m.m., i sig en god *tredje* princip. Tolerans öppnar därmed en möjlighet för saklig kritik och tar den på allvar, men pekar också på vikten av självkritik, individuell och samhällelig, för att undvika moralisk relativism eller inkräkt egenrättfärdighet. Tolerans eller intolerans handlar inte om tillfälligt korrekt tyckande, individuellt eller samhälleligt, utan i grunden om demokratins fundamentala princip att tillåta ett tankeutbyte grundat på sakliga argument.

De ovan förda resonemangen pekar på ytterligare en viktig princip, en *fjärde*, nämligen vikten av att sakligt kunna nyansera toleransbegreppet. Det innebär att man bör kunna skilja mellan:

a) en *kritisk tolerans*, som värnar en fri och saklig debatt med respekt för alla inblandade utan att kräva samstämmighet, och som i sig innefattar

b) en *positiv intolerans*, som möjliggör en begränsning av destruktivt handlande, etc., vilket är något helt annat än:

c) en *slapp negativ tolerans*, ibland kallad hypertolerans, som i relativistisk anda tillåter allt som lika rätt, samt

d) en *intolerant tolerans*, som till varje pris eftersträvar social och politisk konformitet, men som lätt spårar ut i en åsiktslikriktning efter subjektivt utvalda kriterier, förmedlade genom politiskt korrekta uppfattningar, samt slutligen

e) en allmänt *trångsynt intolerans*, som visar sig på en rad olika sätt och på en rad olika plan, till exempel genom att man inte accepterar vissa medmänniskor som likvärdiga, eller vill förbjuda sådant som inte bör vara förbjudet, till exempel förenings- och tryckfrihet, eller inte accepterar att någon av fri vilja kan lämna sin religion eller sekt.

Överhuvudtaget måste vi i detta sammanhang åter igen konstatera att en

subjektivistisk och relativistisk moraluppfattning i princip är självmotsägande. Den bygger nämligen på att rätt och fel inte existerar och att det inte finns några moraliska sanningar. Om denna uppfattning är korrekt visar den samtidigt på att uppfattningen om att inget är rätt måste vara principiellt fel. Resonemanget blir därmed motsägande och följaktligen i fundamental mening meningslöst. Men att driva moralisk relativism är emellertid

inte bara meningslöst, det är ur samhälls-
synvinkel destruktivt.

Vi har i denna artikel konstaterat att den goda grunden för ett gott samhälls-
bygge vilar fast i den judisk-kristna tradi-
tionen. I denna finns värden och principer
som kan hjälpa oss att tillsammans bygga
ett samhälle där tolerans i genuin bemär-
kelse präglar både det sociala och politis-
ka livet.

Noter

1. Artikeln är tidigare publicerad i *Svensk Pastoralidskrift*, årg. 60, nr. 11, 25 maj 2018.